

VALORILE LIBERALE ȘI SUFLETEȘTI ALE DEMOCRAȚIEI ÎN SUA VERSUS EUROPA, DUPĂ ALEXIS DE TOCQUEVILLE

Av. dr. George Vlăescu

Abstract: *This mini-paper presents and briefly analyzes some ideas from Alexis de Tocqueville's book "On Democracy in America", ideas that concern the values and vulnerabilities of 19th century democracy in the United States of America compared to the situation of European peoples.*

A study that highlights the complex relationship between equality, liberty and democracy and hopefully helps us to realize the extent to which this form of social organization (democracy) has stood the test of time, given the almost two centuries of distance.

Keywords: *democracy, equality, freedom, liberalism, liberalism, public opinion, soul, institutions.*

Licențiat în drept în anul 1826 și numit judecător stagiar la Versailles, Alexis de Tocqueville întreprinde după câțiva ani și oarecum forțat de împrejurările politice o călătorie de studiu într-una din țările care avea să devină etalonul lumii civilizate, Statele Unite ale Americii.

Călătoria va da șansa tânărului parizian să descopere, în scurta sa viață, fascinanta „Lume Nouă”, un continent cu instituții și obiceiuri democratice nemaîntâlnite în Europa acelor timpuri, așa cum vor fi imortalizate în monumentala sa operă pe care o publică în două volume, în anii 1836 și 1840 cu titlul „*Democracy in America*”.

Datorită acestei cărți, Tocqueville intră în istorie nu doar ca unul dintre cei mai însemnați liberali de după Revoluția franceză, ci și cu cartea de vizită a celei mai bune cărți scrise vreodată despre democrație.

1. Cultura și civilizația

La nivelul comunităților umane, noțiunile de „cultură” și „civilizație” reprezintă elemente axiologice care n-ar trebui să scape niciunei analize serioase cu privire la democrație sau libertăți. Pentru că la aceste noțiuni se reduce totul. Ele sunt singurele relevante din perspectiva sensului și concreteții orânduirii sociale, a legislației,

a calității traiului uman și de ele depinde literalmente modul în care sunt transpuse în viață drepturile și libertățile membrilor cetății.

Pe de altă parte, cele două noțiuni, deși interferează pe alocuri, nu sunt echivalente. Se pare că așa cum filosofia carteziană distinge spiritul de materie, tot așa cultura (spiritul), la rândul ei, se deosebește de civilizație (rezultat al creației umane¹). Criteriile sunt relativ asemănătoare. Cu toate acestea nu ne vom hazarda în detalierea celor două noțiuni despre care am vorbit și cu alte ocazii, ci vom sublinia doar faptul că prima (cultura) vizează în esență resursele sufletești, precum credințele, tradițiile și obiceiurile omului, în timp ce a doua (civilizația) privește în principiu realizările umane sau, cum spunea C. Rădulescu-Motru, „spoiala”. Două elemente enciclopedice care își vor etala axiologia inclusiv în plan civic și culturologic unde, așa cum spune un autor contemporan, exprimă „(...) nivelul umanității noastre reale și posibile. Ele dezvăluie modul în care libertatea ne poate defini și redefini ca ființe umane”², dar și în sfera mai restrânsă a dreptului. Aici însă lucrurile sunt ceva mai nebuloase. Deoarece științele juridice în general țin de un domeniu care, în ultimele trei sferturi de veac, s-a distanțat treptat de valorile filosofice și culturologice și, spunem noi, rezultatele sunt catastrofale, putându-se vedea la tot pasul.³ Chestiune destul de bizară, mai ales că nimeni nu neagă faptul că, mai presus de legi, standardul de cultură și oarecum cel de civilizație sunt cele care dau măsura reușitei/eșecului autorităților și instituțiilor publice de a promova și ocroti valorile esențiale ale democrației. Vorbim practic de misiunea statului și, aici, ne referim la acea misiune care, după M. Djuvara, constă în *organizarea și aplicarea dreptului* sau, mai explicit, în promovarea libertății, justiției și moralității⁴.

Însă pentru a nu plictisi, deoarece nu este prima oară când vorbim despre „cultură” și „civilizație” ca surse primare ale dreptului și democrației, vom purcede la trecerea prin revistă a acelor valori pe care Alexis de Tocqueville le are în vedere în descrierea societății Statelor Unite ale Americii și a popoarelor Europei din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Valori care ne spun câte ceva despre vremurile de început ale democrației pe cele două continente și care ne ajută să înțelegem ontologia și evoluția acestei forme de organizare socială. Suplimentar, ar putea să ne aducă și un strop de claritate asupra turbulentelor dispute de pe scena politică a lumii contemporane, care, inter alia, scot în evidență pragmatismul american (împins, după unii, la mercantilism) și tradiționalismul mai puțin democratic al țărilor europene.

¹ Probabil că Petre Țuțea nu ar fi fost de acord cu folosirea termenului „creație” cu sensul de activitate/abilitate atribuită omului.

² Ioan F. Pop, *Cultură versus civilizație*, 2016, accesat la 20.02.2025. Disponibil online: <https://www.contributors.ro/cultura-versus-civilizatie/>.

³ Pentru detalii, George Vlăescu, *Cultura, umanioarele și... declinul dreptului*. În: *Revista Universul Juridic Premium*, nr. 1, București, 2024.

⁴ Mircea Djuvara, *Teoria Generală a Dreptului*. Vol. I, București: Editura Librăriei SOCEC&Co, București, 1997, pp. 167, 257.

Mai înainte însă vom încerca să eliminăm pe cât posibil confuzia dintre noțiunea de *libertăți* ale omului (libertăți care au un rol esențial nu doar în operele lui Tocqueville, ci și în studiul democrației în general) și cea de *liberalism*, motiv pentru care vom face un excurs asupra acesteia din urmă.

2. Câteva cuvinte despre liberalism

În general, manualele și dicționarele contemporane ne spun că *liberalismul*⁵ și-a făcut simțită apariția pe măsura accederii burgheziei la viața politică (sec. XIX), legând această noțiune de libertățile individuale, de proprietatea particulară și, în linii mari, de tot ce este opus dirijismului statal. Ba chiar s-a mers mai departe, astfel că liberalismul este zugrăvit într-o lumină spunem noi excesiv de eliberatoare, adică în cheia susținerii afirmării individului și a limitării puterii de stat prin *drept* (demers care ar fi condus la apariția conceptului de *stat de drept*). Din perspectiva realităților sociale, politice și economice însă, lucrurile nu par să fie întocmai.

Sigur că există un sâmbure de adevăr, în sensul că putem vorbi despre un *liberalism* ca doctrină iluministă sau curent politic întemeietoare ale gândirii noastre moderne, focalizate în principiu pe ideea diminuării puterii de stat. Mai exact, pe o teză care nu tolerează intervenția politicilor statale și a legilor în viața și economia privată (o teorie fiziocrată care, mai înainte de Tocqueville, a dat naștere și conceptului de piață economică liberă sau *laissez-faire*) sau, dacă se întâmplă, să fie cât mai mică posibil. Dar se poate discuta și de un *liberalism* ca filosofie, ca una orientată spre teoriile libertăților în general, libertăți ale căror origini ideologice ajung pe firul istoriei până în zorii cvasi-imperceptibili ai antichității. De asemenea, putem vorbi de un *liberalism* ca doctrină politică distinctă de curentul anarhist, antiautoritar și libertin, care, așa cum se prea bine cunoaște, a pledat pentru dispariția statului. În orice caz, ambiguu și inconsecvent, liberalismul ultimelor veacuri a jucat un rol considerabil în destructurarea conservatoarei și megalomanei orânduiri feudale și, ulterior, prin poziționarea sa politică contra *etatismului* – acelui tip de stat care întruchipează totul.

Privind însă realistic fenomenele politice și economice ale secolelor XIX și XX, trebuie să recunoaștem că liberalismul a fost un instrument ideologic discriminator care a urmărit sprijinirea anumitor pături/categorii sociale. Desigur, nu aleatoriu și nici din rațiuni umanitare, fiindcă aghiută nu a fost un exponent al „Crucii Roșii”. Știut fiind și faptul că, economic vorbind, această ideologie a stat la baza capitalismului nereglementat care, mai înainte de „Marele Crah”, a contribuit la exploatarea inumană a forței de muncă și la ascensiunea fără precedent a marilor capitaluri. Suficiente motive pentru care susținătorii liberalismului istoric să nu aibă preocupări

⁵ Este o filosofie politică și morală de origine anglo-saxonă bazată pe drepturile individuale, dar și un curent liberal specific culturilor individualiste.

legate de libertățile omului de rând sau ale populației aservite (majoritare). Ei fiind dedicați intereselor burgheze și negustorilor veroși și ambițioși, adică unei filosofii centrate pe socializarea pierderilor și confiscarea profitului. Iar efectele antidemocratice generate de acest sistem le regăsim mai degrabă la popoarele Europei care, așa cum ne povestește Tocqueville, aveau adânc înrădăcinat în mentalul colectiv despotismul „tradițional”, și nu la „Lumea Nouă”, unde autorul susține că lucrurile stăteau mult diferit.

3. Impresiile lui Tocqueville despre democrație

Analizând mentalitatea societății americane, dar și a popoarelor Europei, Alexis de Tocqueville ne redă un tablou ontologic interactiv a modului de viață și al felului în care este distribuită puterea pe harta celor două continente. Unul care, pe de o parte, ne dezvăluie o societate egalitarsită, caracterizată printr-o dinamică efervescentă a vieții democratice, adică Statele Unite, și altul, dincoace de Atlantic, care ne înfățișează o societate conservatoare, brăzdată secular în caste privilegiate, în straturi și substraturi sociale, unde discriminările sunt parte din normalitate (Europa). Trăsături care, până și după standardele democrației de azi, scot în relief superioritatea democrației de secol XIX de pe teritoriul enigmaticului continent american⁶ față de o Europă care, deși are o stare de spirit democratică, a rămas captivă decadenței și antagonismelor moștenite cultural de la statele centralizate.

În topul principalelor lucruri nemaîntâlnite („dincolo de așteptări”) de tânărul aristocrat în odiseea sa, reținem faptul că societatea americană este clădită pe ideea *egalității de condiții* și a *negării nobilimii* („pe măsură ce studiam societatea americană, descopeream tot mai mult în egalitatea de condiții”⁷), într-un cadru democratic propice spiritului de libertate.

Prin *egalitate de condiții* autorul definește de fapt democrația americană - o noțiune care, așa cum am zis, exclude diferențele de statut și, totodată, tinde la nivelarea condițiilor de trai - fenomen social care tinde să se polarizeze tot mai spectaculos, ca împins de o forță providențială⁸.

Egalitatea este în accepțiunea tânărului aristocrat un principiu călăuzitor al democrației care se constituie în fundamentul acesteia și din care derivă cel al libertății.

La rândul său, libertatea - autorul referindu-se în special la libertatea politică - este un element esențial al societății democratice, pe care o prezintă sub trei forme:

- Libertatea liberalismului politic, garantată împotriva abuzurilor puterii;

⁶ „A voi să oprești democrația ar părea atunci totuna cu a lupta împotriva lui Dumnezeu (...)”, citat după Alexis de Tocqueville, *Despre democrație în America*, Volumul 1. Traducere din franceză de M. Boianțiu și B. Staicu. București: Humanitas, 1992, p. 57.

⁷ Alexis de Tocqueville, op. cit., p. 53.

⁸ Ibidem, p. 44.

- Libertatea republicană, focalizată pe participarea la viața publică și;
- Libertatea morală, cea care se întemeiază pe libertatea spiritului individual.

Cum însă atunci, ca și în zilele noastre, egalitatea și libertatea ținneau de esența democrației, autorul găsește foarte diferit modul de formare a democrației americane, față de încercările eșuate ale țărilor din Europa. Mai exact, în America, spune el, nu a avut loc o revoluție brutală, astfel că democrația a sedus sufletele și nu doar sfera materială, pe când în Europa „*revoluția democratică s-a produs în sfera materială a societății, fără ca în legi, deprinderi și moravuri să intervină acea schimbare care ar fi fost necesară pentru a o face utilă*”⁹.

Unele tendințe de nivelare a societății au existat și în Europa de dinaintea Revoluției franceze, când coroanele regale au încercat să ridice *poporul până la nivelul nobililor*¹⁰, însă toate aceste demersuri au fost dictate politic, artificial, neproducându-se pe cale culturală sau naturală. Astfel că egalitatea de statut nu a reușit să pătrundă în mentalul indivizilor și, deci, nu avea cum să se sedimenteze în gândirea colectivă.

În Statele Unite de pildă, spre deosebire de monarhiile Europei, egalitatea dintre indivizi s-a zămislit naturalmente în cultura tradițională, ajungând de-a lungul timpului până acolo încât adevărata putere (invizibilă) să fie percepută ca aparținând societății. Putere pe care societatea o exercită prin ea însăși și asupra ei înseși, neexistând o altă putere mai mare¹¹. Tocmai prin cultivarea unor asemenea credințe pătrunse în forul cognitiv al individului, *opinia publică* americană a fost întronată ca o uriașă putere nereglementată, de Zeu Suprem.

În alte cuvinte, *opinia publică* a ajuns să reprezinte cea mai fidelă expresie a suveranității poporului, motiv pentru care toate instituțiile americane s-au întemeiat pe această convingere. Ea devine în acest fel un „*principiu generator al moravurilor și ale legilor democrației americane*” care respinge formarea aristocrației sau cel puțin diminuează influențele individuale, eliminând obstacolele din calea intereselor și a pasiunilor poporului¹². Evident că Tocqueville nu a putut întrevade lovitura sistemului financiar-bancar de secol XX care avea să zdruncine din temelii libertățile poporului american¹³, dar care, cel puțin din punct de vedere economic, a întâmpinat reziliența democrației ce apucase să se consolideze de-a lungul veacului precedent. De altfel, tânărul parizian nu a putut preconiza nici apariția normativismul kelsian epurator de valori autentice – care domină și astăzi – și despre care Leisner

⁹ Ibidem, p. 58.

¹⁰ Ibidem, p. 55.

¹¹ Pierre Manent, *Tocqueville și natura democrației*. Traducere M. Tătaru-Cazaban, Ed. Spandugino, 2023, p. 23.

¹² Ibidem, pp. 25-26.

¹³ Este vorba de trecerea Rezervei Federale, care fusese concepută ca bancă centrală de stat, în mâinile unui grup restrâns de bancheri, lucru care a condus la creșterea inegalităților sociale, a fiscalității și în general a distanței față de putere. Pentru detalii George Vlăescu, *Apoftegmele și criminogenia fiscalității versus drepturile omului - Studii interdisciplinare*. Timișoara: Eurostampa, 2024, pp. 38-41.

spunea, pe bună dreptate, că seamănă cu un guvernământ (domnie) al normelor și nu al oamenilor.

Revenind la democrația americană de secol XIX, putem spune că pentru Tocqueville această formă de organizare este o noutate experimentală care-l fascinează și-i trezește dorința de înțelegere. Deși spune că nu intenționează să-i aducă omagii, totuși îl atrage în mod irezistibil și îi recunoaște superioritatea în raport cu statele autoritariste ale Europei. El vede democrația cu virtuți dar și cu limite, atât ca pe o binefacere, cât și ca pe o primejdie pentru umanitate sau mai bine zis ca pe un rău necesar, oricum mai mic decât celelalte forme de organizare socială. Pericolele democrației, în opinia sa, ar fi următoarele:

- Cel al atomizării relațiilor sociale, al izolării fiecăruia de ceilalți. Ceea ce pare să fie un paradox al individualismului, fiindcă indivizii, spune Tocqueville, devin tot mai puternici și mai preocupați de interesele lor încât se repliază în ei înșiși într-un individualism îngust care înăbușă virtuțile publice.

- Acela al tiraniei majorității, o majoritate care, privită din unghiul egalității, conduce societatea (promovează criteriul numărului, al cantității în detrimentul calității).

- Un alt pericol îl reprezintă centralizarea puterii, deoarece fiecare individ, egal în drepturi cu celălalt, se simte neputincios și încearcă să se protejeze supunându-se unei abstracțiuni, *statului*, care astfel devine stăpânul său.

Aceste observații nu sunt chiar noi. Le regăsim desigur și la alți gânditori de marcă, de pildă la Friedrich Hayek, la John Locke, la Rousseau și bineînțeles la cel mai de seamă reprezentant al libertăților individuale, John Stuart Mill. Acesta din urmă susține că libertatea individuală, pe care o consideră ca fiind cea mai de preț, este tot mai amenințată de puterea societății (așa-zisa democrație în care voința majorității se impune asupra individului) și de puterea de stat (prin legi și acte de guvernare)¹⁴.

Abordând lucrurile fenomenologic, Tocqueville postulează ideea potrivit căreia filosofia de viață a oamenilor - pe care europenii au numit-o mai târziu „cultură” - reprezintă cea mai robustă infrastructură a democrației (americane). O filosofie pe care gânditorul francez o subsumează respectării opiniilor, stărilor sufletești și intereselor cetățenilor plini de dorințe și pasiuni și al cărei suport axiologic îl reprezintă chiar starea de egalitate în drepturi și libertăți. Pe de altă parte, același autor reține că popoarele Europei, deși sunt nelipsite de potențial democratic, și-au conservat moștenirea primită de la statele centralizate, bazată în general pe diferențe despotice de statute sociale și privilegii.

Cu toate astea, opinia tocquevilliană scoate în evidență faptul că neajunsurile guvernării pot fi contracarate prin libertate politică, singura care poate limita puterile statului și excesele individuale și, pe de altă parte, pe baza unui echilibru

¹⁴ John Stuart Mill, *Despre libertate*, ediția a III-a. București: Humanitas, 2005, p. 61.

între puterea de stat, respectiv a maselor și libertățile individuale. Echilibru al cărui beneficiar, în numele libertății (garantate prin lege), este chiar individul.

Pentru a distinge democrația de socialism, două concepte tinere, Tocqueville consideră că prima se realizează în libertate, ceea ce implică și respectarea valorilor religioase, în timp ce a doua se realizează în constrângere, în servitute și exclude religia din viața socială.

4. Concluzii

Tocqueville postulează ideea potrivit căreia filosofia de viață a oamenilor - pe care europenii au numit-o mai târziu „cultură” - reprezintă cea mai robustă infrastructură a democrației (americane). O filosofie pe care gânditorul francez o subsumează respectării opiniilor, stărilor sufletești și intereselor cetățenilor plini de dorințe și pasiuni și al cărei suport axiologic îl reprezintă chiar starea de egalitate în drepturi și libertățile. Pe de altă parte, același autor reține că popoarele Europei, deși sunt nelipsite de potențial democratic, și-au conservat moștenirea primită de la statele centralizate, bazată în general pe diferențe despotice de statute sociale și privilegii.

Sintetic, am putea spune că rețeta reușitei democrației, după Tocqueville, trebuie căutată în coordonatele unei culturi adânci, adică ale unor realități seculare ce pot fi sondate din cel puțin două perspective:

- Cea a respectării egalității și a libertăților politice, ambele condiționate de menținerea unui echilibru între puterea de stat, cea a maselor populare și libertățile individuale;

- Și, deosebit de important, ce a **supremației opiniei publice**. Supremație recunoscută fără eforturi de către instituții și legi, fiindcă, așa cum spune Tocqueville, în Statele Unite, spre deosebire de Europa, opinia publică reprezintă o tradițională sursă de drept. Altfel spus, regulile democrației americane (juridice, instituționale și morale) sunt proiectate în siajul vibrațiilor sufletești, al trăirilor și al convingerilor cetățenilor, adică în conformitate cu acele sentimente pe care gânditorul francez le numește simplu *opinie publică*. Este suficient să existe un zvon public pentru ca legile și instituțiile să se conformeze de la sine, fără a se recurge neapărat, spunem noi, la referendumuri, la numărători de voturi sau alte formalități juridice, așa cum se întâmplă în așa-zisele democrații din zilele noastre. Pare-se că această reverență pe care instituțiile o închină opiniei publice reprezintă cea mai subtilă și esențială componentă antropologică a democrației. Poate așa se și explică de ce astăzi, în țările cu tradiții democratice o simplă știre jurnalistică conduce la retrageri sau demisii din funcții publice, în timp ce la popoarele mai puțin avansate se întâmplă rareori asemenea lucruri.

În ceea ce privește situația actuală a democrației de pe cele două continente și chiar a întregii lumi, trebuie să recunoaștem că politicile publice s-au focusat pe

dezvoltarea *civilizației*, în special sub aspect comercial și tehnologic (de aici și trendul specializărilor) și foarte puțin pe *cultură* și *educație civică*. Acest lucru a permis o adâncire crescândă a lipsei de respect instituțional față de *opinia publică* (cu precădere în Europa), dar și față de echilibrul dintre puteri și, cel mai grav, față de libertățile politice, libertăți care își relevă astăzi vulnerabilitățile, putând fi ușor „confiscate” prin jocuri politice și conivențe ale justiției. Or toate aceste fenomene, extrem de periculoase, ne atenționează asupra faptului că suntem prizonierii unui cadru juridic extraneu valorilor democratice fundamentale și culturologice. Altfel spus, ne aflăm în plină criză morală și instituțională.

De aceea, întrebarea care se naște este cum ieșim dintr-o asemenea deconcertare. Sigur că nu avem un răspuns exhaustiv la o asemenea interogație complexă, însă este cert că societatea are nevoie urgentă de o resetare a valorilor, inclusiv din perspective juridice și educaționale. În orice caz, de o abordare care să nu piardă din vedere promovarea respectului față de *opinia publică*. Personal, considerăm că, din perspectiva dreptului, această chestiune ar putea fi soluționată doar prin adoptarea unui alt model conceptual. Altul, evident, decât cel roman, care, așa cum bine știm, a făcut din *forță* și *temere* arhitectonica normei juridice, a unei norme care să slujească unui imperiu și nu democrației. Credem că avem nevoie de un model mai puțin formal, mai echitabil și nu atât de „autoritarist”, cum ar fi de pildă cel al lui Eugen Ehrlich („dreptul viu”). Până atunci însă ne amăgim cu speranța că societatea umană nu va pierde șansa redobândirii libertății și se va articula pe un sistem de norme suple și capabile să pătrundă benevol în forul sufletesc și cognitiv al omului, singurele cărora li se cuvine, în opinia noastră, statutul de *legi*.

BIBLIOGRAFIE:

1. Alexis de Tocqueville, *Despre democrație în America*, Volumul 1. Traducere de M. Boianțiu și B. Staicu. București: Humanitas, 1992.
2. George Vlăescu, *Cultura, umanioarele și... declinul dreptului*. În: Revista Universul Juridic Premium, nr. 1, București, 2024.
3. George Vlăescu, *Apoftegmele și criminogenia fiscalității versus drepturile omului - Studii interdisciplinare*. Timișoara: Eurostampa, 2024.
4. Ioan F. Pop, *Cultură versus civilizație*, 2016, accesat la 20.02.2025. Disponibil online: <https://www.contributors.ro/cultura-versus-civilizatie/>.
5. John Stuart Mill, *Despre libertate*, ediția a III-a. București: Humanitas, 2005.
6. Mircea Djuvara, *Teoria Generală a Dreptului*. Vol. I, București: Editura Librăriei SOCEC&Co, București, 1997.
7. Pierre Manent, *Tocqueville și natura democrației*. Traducere de M. Tătaru-Cazaban, Ed. Spandugino, 2023.